

Драгана Б. Дукић*

Филолошки факултет, Београд

Славенизми српскословенског порекла у Вуковим речницима**

Сажетак: У раду се представљају славенизми са српскословенским фонетским особинама који улазе у састав првог и другог издања *Српског рјечника* Вука Караџића (1818, 1852). Испитује се лексика која води порекло из старог књижевног језика, као и узрок њене различите заступљености међу издањима. Предмет истраживања је и географска дистрибуција ових лексема, као и промене у њиховој полисемантичкој структури. Проверава се претпоставка да је број славенизама српскословенског порекла у другом издању већи и испитују се узроци такве промене.

Кључне речи: лексика, лексикографија, славенизам, српскословенски језик, црквенословенски језик, Српски рјечник.

1. Уводна разматрања

Бележећи све речи које се користе у народном говору, Вук је у *Српски рјечник* унео мноштво лексема које су пореклом из црквеног језика. За њега оне нису представљале сметњу уколико су биле уклопљене у српски изговор или уколико није постојала одговарајућа замена у домаћем лексичком систему (Милановић 2015: 147). У потрази за „славенским“ речима којима би допунио друго издање *Српског рјечника*, Вук одлази у западне и југозападне крајеве штокавске територије, тј. у тадашњу „Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну гору“ (Караџић 1852: Предговор).¹

Предмет нашег истраживања биће славенизми² са српскословенским фонетским обележјима који су ушли у састав *Српског рјечника*, при чему

* dragana.dukic13@gmail.com

** Рад представља прерађен део мастер-рада *Славенизми у Вуковим речницима*, одбрањеног на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду пред комисијом коју су чинили проф. др Виктор Савић (ментор) и проф. др Александар Милановић, септембра 2020. године.

¹ Политичка и културна изолованост Дубровника и географска изолованост Црне Горе за Вука је значила чување „на стотине прекраснијех, у нас непознатијех ријечи од правога Славенскога коријена, које су Дубровчани и Далматинци или од старине у говору задржали, или из Славенскога језика поузимали или у писању књига поградили“ (Караџић 2001: 225), а о Боки каже да је њена јединствена предност у томе „што се ондје може чути мноштво правијех Славенскијех ријечи, које се амо у нашим крајевима нигдје не говоре, и што они закона Римскога не говоре“ (Караџић 1849: 35).

² У истраживању славенизама у *Српском рјечнику* водићемо се оном дефиницијом коју заступају С. Стијовић (1992: 13) и проф. А. Милановић (2004: 104–105), па под *славенизмима* подразумевамо речи црквеног порекла без фонетских обележја редакција, са

ћемо обратити пажњу на промене међу издањима које се тичу полисемантичке структуре, као и на географске квалификаторе којима Вук упућује на територију с које дата лексема потиче. Циљ рада јесте да прикажемо бројност речи српскословенског порекла које су живеле у народном говору, те имале реалну употребну вредност и да проверимо да ли је поменути лексички слој богатији у каснијем издању, као и разлоге који би условили такво стање.

При навођењу сваке лексеме даћемо њен латински преводни еквивалент (или више њих) који је забележен у самом Рјечнику, издање у којем је она регистрована (I, II), те српскословенски и старословенски, односно црквенословенски еквивалент с ознаком речника у којем је потврђен: *Рјечник из књижевних сѣларина срѣских* (PKCC), Миклошичев лексикон (Mikl. Lex.) и *Slovník jazyka staroslověnského* (SJS). При дословном навођењу значења или контекста употребе цитираћемо друго издање *Срѣскої рјечника*. Ово напомињемо будући да постоје извесна типографска и ортографска разлика између два издања.

2. Славенизми са српскословенским фонетским обележјима

Под особеним фонетизмом српске редакције подразумевају се следеће црте: (1) вокализација некадашњег слабог полугласника (> *a*), (2) екавски рефлекс јата, (3) *e* као рефлекс назала предњег реда, (4) самогласничко *p*, што је истовремено одлика народних говора, и (5) чување групе *шиѣ*.

2.1. Рефлекс полугласника

Префикси/предлози

Промена *ь* > *a* је најприсутнија у префиксима *вѣ-* и *сѣ-*, али се појављује и у корену речи и у суфиксима, посебно придевском *-ѣнѣ* и именичком *-ѣць*. У српској редакцији црквенословенског језика историјски полугласник у слабом положају чувао се и у писању и у изговору у одређеним позиционим условима, да би се коначно вокализовао у смеру вокала *a* од XIV века (Ивић 1972: 11). Најпре ћемо навести славенизме код којих је извршена вокализација у префиксу, односно предлогу *вѣ-*:

2.1.1. *ва 'in'* (I, II); *вѣ*: *ва* *внѣн* (PKCC); *вѣ* (Mikl. Lex., SJS); Вук даје мере употребе из црквеног израза и коментар да се овај предлог ретко говори, те да је уобичајен само код свештеника и калуђера и „кад чате славу“. Из полисемантичке структуре лексеме *слава* сазнајемо да су славу „чатили“ и свештеници и „прости људи [...] кад устају у славу без попа“.

2.1.2. *Ваведеније 'purificatio V. V. M.'* (I, II); *вѣвѣдениѣ* (PKCC); *вѣвѣдениѣ* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.3. *Ваисѣина 'nomen viri'* (I, II); без стсл. еквивалента (Mikl. Lex., SJS); иако ономастику искључујемо из наше анализе, ово име је изузетак јер представља пример српскословенског облика скоро подударног с прилогом

српскословенским фонетским обележјима, с рускословенским и руским фонетским обележјима и хибридне форме које су у себе истовремено укључивале црквене и народне фонетске елементе. У славенизме се убрајају и позајмљенице, пре свега гречизми, који су у народне говоре доспели углавном преко црквенословенског језика.

ваистѣину, који је изостављен из Рјечника, иако је засигурно био присутан у народном говору у посебним говорним ситуацијама (с обзиром на поздраве за време Ускрса, Божића и Богојављења).

2.1.4. *ваийѣи*, без лат. еквивалента (II); вѣпнтн: вѣпню (PKCC); вѣпнтн (Mikl. Lex., SJS); уз лексему стоји ознака „у Ц. г.“. Предност се даје народном облику *уийѣи*. Код А. Младеновића налазимо ову лексему као пример посрбљавања рускословенског језика од стране писаца међу којима су Д. Обрадовић, Ј. Рајић и др., чему се прибегавало с уверењем „да ће такве те [sic!] лексеме бити разумљивије српским читаоцима неголи да остану у рускословенском или руском језичком руху“ (1989: 62). У истом контексту А. Младеновић помиње и лексеме *мошѣи*, *сабор*, *саздаѣи* и *саѣворийѣи*, које ће бити предмет наше анализе. Ипак, није немогуће да је перспектива била обрнута, тј. да су српски (односно српкословенски) фонетски ликови већ живели у народном језику, те да су из тог разлога коришћени у делима српских аутора. Повод за овакву претпоставку пружа и присуство глагола *ваийѣи* у некњижевном контексту употребе у РЈАЗУ (s. v. *vapiti*).

Неколики примери илуструју вокализацију у префиксу *вѣз-/вѣс-*:

2.1.5. *ваздух* 'aer' (II); вѣздуѣхъ (PKCC); вѣздуѣхъ (Mikl. Lex., SJS); с географском ознаком „у Котору“.

2.1.6. *Васкрс*, *Васкрсеније* 'pascha' (I, II); вѣскрѣснѣнѣ (PKCC); вѣскрѣснѣнѣ (Mikl. Lex.); вѣскрѣснѣнѣ (SJS); у оквиру речничког чланка даје се опширан опис обичаја који се поштују у време празника, уз поздраве о којима смо говорили (исп. 2.1.3. *Ваистѣина*): „Од васкрсенија до Спасова дне говори се, кад се двојица срету на путу, или кад који коме дође у кућу: *Рисѣнос васкрс* (мјесто *добро јуѣро*, *ѣомоз* 'Боѣ и *добар вече*), и одговара се *ва истѣину васкрс*“. У другом издању се региструје и понародњен облик *Васкрсење*, уз који стоји ознака „у горњ. прим.“, као и народне форме *Ускрс* и *Ускрсење*, али се у оквиру сваке од ових одредница упућује на црквени назив празника.

2.1.7. *вакрснуѣи* 1. 'resurgo', 2. 'excitare ab inferis' (I, II); вѣскрѣсноѣтн (PKCC); вѣскрѣснѣтн (Mikl. Lex.); вѣскрѣснѣтн (SJS); секундарно значење је додато у другом издању.

Вокализација у префиксу *сѣ-* присутна је у следећим примерима:

2.1.8. *сабор* 1. 'synodus', 2. 'confluxus populi, populus congregatus, concio', 3. „н. п. на сукњи“ 'sinus' (I, II); сѣборѣ (PKCC); сѣборѣ (Mikl. Lex., SJS); треће значење је додато у другом издању, али излази из цсл. оквира јер је народно.

2.1.9. *савјеѣи* 'consilium' (II); сѣвѣтѣ (PKCC); сѣвѣтѣ (Mikl. Lex., SJS); екавски облик је дат као побочан, а исто је и с глаголом *савѣѣоваѣи* (сѣвѣтовѣтн SJS). С друге стране, екавска варијанта лексеме *савјеѣѣник* (сѣвѣтѣнѣнѣ SJS) није дата.

2.1.10. *саврѣшиѣи*, без лат. еквивалента (I, II); сѣврѣшнтн: саврѣшн (PKCC); сѣврѣшнтн (Mikl. Lex.); сѣврѣшнтн (SJS); даје се предност облику без вокализације полугласника.³

³ У Рјечнику се налази велики број глагола с префиксом *са-* (*садираѣи*, *саборѣиѣи*, *савезаѣи*, *савладаѣи*, *саѣудиѣи*, *садружѣиѣи*, *саклоѣиѣи*, *сакуѣиѣи*, *саломѣиѣи*, *саѣалиѣиѣи*, *саѣаљиваѣи*, *саѣјераѣи* итд.). Међутим, он је био уобичајен и у српском и у српкословенском

2.1.11. *саїријешити* 'рессо' (I, II); сьгрѣшити: сагрѣшио (РКСС); сьгрѣшити (Mikl. Lex., SJS).

2.1.12. *сздатии* 'сreo' (I, II); сьздатн: сздаль (РКСС); сьздатн (Mikl. Lex., SJS); у примере с вокализацијом полугласника убраја се и синтагма у вокативу којој Вук даје аутономан статус: *самосаздани Боже!* 'qui se ipse creavit' (I, II).

2.1.13. *самрїи*, без лат. еквивалента (I, II); сьмрѣть: самрѣть (РКСС); сьмрѣть (Mikl. Lex., SJS); предност се даје народном облику *смрїи* 'mors'. Примери употребе су стихови из народне поезије: „На *самрїи* царство наручио“ и „Кад човека *самрїи* нађе, | Ништа собом не понесе“, који показују да лексема обухвата данас издиференцирана значења 'бити на умору' (РМС s. v. *самрїи*) и 'престанак живота' (РМС s. v. *смрїи*).⁴

2.1.14. *самрїиан* 'defunctus' (I, II); сьмрѣтънъ (РКСС); сьмрѣтънъ (Mikl. Lex., SJS); наводи се као стајаћа реч уз стих из народне песме *Смрїи Марка Краљевића*: „Чати Марку што *самрїи*ну треба“. На основу ширег контекста, односно епског сижеа, закључујемо да је придев употребљен у значењу 'мртав, покојник'. Вук не упућује на форму *смрїиан* јер су за њу резервисана друга значења – 'умирући' и 'онај којем је предодређено да умре, смртник'. У истом стиху употребљен је још један славенизам – *чаїи*, чији је основни облик Вук забележио као засебну одредницу.

2.1.15. *самрїини* 'mortis, morientium' (I), 'mortis, extremus' (II); сьмрѣтънъ (РКСС); сьмрѣтънъ (Mikl. Lex., SJS); запажање Ј. Кашића да се Вук није водио строгим правилима када је у питању навођење одређеног или неодређеног вида придева могло би се поткрити овим примером (Кашић 1987: 1557). Ипак, из контекста употребе наслућујемо узрок Вуковог поступка. Облик *самрїиан* је у претходном примеру поименичен, иако уз њега стоји граматички квалификатор *adj*. С друге стране, облик *самрїини* се посматра само као део неке устаљене синтагме, што Вук и наводи у продужетку: „н. п. час, свијећа, гријех“. Иако је у Рјечнику регистрован и народни облик *смрїини*, не даје му се предност због разлике у значењу (в. објашњење под 2.1.14. *самрїиан*).

2.1.16. *самрїиник* 'mortuus' (II); сьмрѣтъннкъ (Mikl. Lex.); за разлику од претходних лексема из истог творбеног гнезда, ова именица нема еквивалент *смрїиник*, већ се упућује на *мрїиц*.

2.1.17. *сѣивар*, без лат. еквивалента (II); сьтварь (РКСС); сьтварь (Mikl. Lex., SJS); уз лексему стоји географска ознака „у Боци“, док се предност даје облику *сѣивар* 'res'.

2.1.18. *сѣиворїи*, без лат. еквивалента (I, II); сьтворити: сатвори (РКСС); сьтворити (Mikl. Lex., SJS); предност се даје облику *сѣиворїи* 'сreo'.

језику, па не можемо све лексеме у чијем грађењу овај префикс учествује посматрати као славенизме. Испитујући исту класу у Његошевом језику, С. Стијовић закључује да је вероватно у питању фонетска аналогија: „Префикс *са-*, добијен у случајевима са јаким полугласником од старог *сѣ-*, могао се аналошки преносити и на оне примере који су имали *сѣ-* са слабим полугласником“ (Стијовић С. 1992: 76).

⁴ Ипак, Р. Стијовић примећује да Вук у *Новом завјешћу* користи само народну форму *смрїи*: „Кћи је моја на *смрїи*“ и „Бијаше на *смрїи*“ (Стијовић Р. 2013: 215).

Корен речи

2.1.19. *бла҃гочастїиви Рим* 'pius, orthodoxus' (I, II); *благочѣстивъ* (PKCC); *благочѣстивъ* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.20. *машиа* 1. 'error in ludo *банање*', 2. („по зап. кр.“) в. *миса* (I, II); *мъша* (SJS); лексема је ушла у црквенословенски језик из латинског језика; забележена је у оба издања, али се само у другом појављује црквено значење, односно упутница на облик *миса*. Значајна је и географска ознака „по зап. кр.“ јер илуструје Вукову жељу да прикаже територијалну распрострањеност српског језика, а самим тим и разноврсност вероисповести које Срби исповедају. Ово није једина лексема која то показује (исп. *кришћанин*, *Халах* и др.).

2.1.21. *частї* 1. 'honor', 2. 'convivium', 3. 'cibus' (I, II); *чѣсть*: *часть* (PKCC); *чѣсть* (SJS); апстрактно значење је додато тек у другом издању, и то као примарно, док су у првом издању забележена само конкретна значења.

2.1.22. *чаїшаније*, без лат. еквивалента (I, II); *чѣтеник* (SJS); предност се даје лексеми *чаћење* 'lectio', која је дата као упутница чак и код именице *чишање*, данас уобичајене у књижевном језику.

Суфикси

Вокализација полугласника је нарочито фреквентна у придевима на *-ьнѣ* и именицама на *-ьць*, што је истовремено одлика народног језика. Иако *a < њ* одражава српскословенски фонетизам, творба која укључује наставке *-ан* и *-ац* карактеристична је и за славеносрпски период. Према томе, „неке од ових речи могле су доћи директним путем“, што значи да није дошло до прекида њихове употребе у српским текстовима након усвајања рускословенског језика у XVIII веку (Стијовић С. 1992: 73), а неке од њих су могле бити враћене у употребу у славеносрпском периоду, када су ови наставци били фреквентни у творби речи. Лексеме с овим наставцима су:

2.1.23. *безбожан* 'atheus' (I, II); *безбожънъ* (PKCC); *безбожънъ* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.24. *безѣрјешан* 'sine poxa, sine peccato' (I, II), *безгрѣшънъ* (PKCC); *безгрѣшънъ* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.25. *бесмрѣан* 'immortalis' (II); *бесѣмрѣтънъ* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.26. *бла҃годаран* 'gratus' (I); *благодарънъ* (PKCC); *благодарънъ* (Mikl. Lex.); уз напомену „у Сријему, у Бачк. и у Бан. по варошима и по намастирима“.

2.1.27. *коваран* („у Ц. г.“) 'astutus' (II); *коварънъ* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.28. *неѣраведан* 'injustus' (I, II); *неправедънъ* (PKCC); *неправедънъ* (Mikl. Lex., SJS); в. напомену под *ѣраведан*.

2.1.29. *ѣраведан* 'justus' (I, II); *праведънъ* (PKCC); *праведънъ* (Mikl. Lex., SJS); у литератури се лексема сматра црквенословенском (Ивић 1991: 157), а исто важи за лексеме *неѣраведан*, *ѣраведник*, *ѣраведно*. Придев се у овом облику (са *e < њ*) појављује у најстаријим српским редакцијским споменицима као старословенска вокализација (Савић 2019: 201–202), односно лексички блокирана замена старих полугласника у правцу *o* и *e* „у тзв. техничким терминима (типа *црковъ* и *праведънынъ*)“ (Савић 2019: 163). Придев, који је очито хибридног карактера, сврставамо у српскословенски фонд због вокализације полугласника у суфиксу.

2.1.30. *самовластѿан* („у Ц. г.“) ’suae potestatis, sui potens’ (II); *самовластѿнь* (PKCC); *самовластѿнь* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.31. *усрдан* ’alacer, officiosus’ (II); *оусрѣдѿнь* (PKCC); *оусрѣдѿнь* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.32. *чудойворан* „н. п. икона“ ’thaumaturgus’ (I, II); *чоудотворѿнь* (Mikl. Lex.).

Именице са суфиксом *-ѿць* су малобројније и све припадају скупу *nomina agentis*:

2.1.33. *доѿносац* „н. п. Игњат богоносац“ ’Ignatius theophorus’ (I, II); *богоносьць* (Mikl. Lex., SJS).

2.1.34. *доѿословац* ’theologus’ (II); *богословѿць* (PKCC, Mikl. Lex., SJS); с ознаком „у војв.“.

2.1.35. *ѿворац* ’creator’ (I, II); *творѿць* (PKCC, Mikl. Lex., SJS).

2.1.36. *чаѿѿац* ’lector expeditus’ (I, II); *ѿѿѿць* (Mikl. Lex., SJS); у лексеми је полугласник вокализован и у корену и у суфиксу.

2.1.37. *чудойворац* ’thaumaturgus’ (I, II); *чоудотворѿць* (PKCC); *чоудотворѿць* (Mikl. Lex., SJS).

2.2. Екавски рефлекс јата

Под лексемама са српскословенским екавизмом⁵ сматрамо оне речи чије остале изговорне варијанте у односу на рефлекс јата нису регистроване у Рјечнику. Таквих примера је, разумљиво, врло мало:

2.2.1. *дгеније*, без лат. еквивалента (I, II); *бѣдѿннѿ* (PKCC); *бѣдѿннѿ* (Mikl. Lex., SJS); даје се предност форми *деније*. Код С. Стијовића лексема је означена као *ssl.*, уз додатак да је у екавском лику користи и „Његошев далеки предак владика Данило“ (1992: 63), а у *Речнику језика Пеѿра II Пеѿровића Њеѿоша* (РЊ) уз њу се бележи цсл. облик „вдѿнѿ“. Вук је кроз своја дела паралелно користио цсл. суфикс *-ије* и народни суфикс *-ѿе*, али су именице с првим, по пореклу глаголске, изгубиле то своје значење, остајући и даље у „некој вези са црквеним језиком“ (Ђорђић 1936: 103).⁶ Тако се створила семантичка разлика између *дгеније* и *дгење*, где црквена варијанта означава специфичну врсту богослужења (’vigiliae’), док је значење глаголске именице свршеног глагола (*дгеѿи*) прешло на народну варијанту (Ђорђић 1936: 106).⁷

2.2.2. *блаѿдеѿѿан* ’salutaris, prosper’ (II); *благодѿѿнь* (PKCC); *благодѿѿнь* (Mikl. Lex., SJS); лексема илуструје и српскословенску вокализацију полугласника.

⁵ Екавски рефлекс јата постао је нормативна црта српскословенског језика на већем делу српског етнолингвистичког простора, независно од развоја јата у свим тим говорима. Функција богослужбеног и књижевног језика коју је имао српскословенски идиом онемогућавала је стихијске промене чак и у штампарији Ђурђа Црнојевића, где су ствараоци првих штампаних књига могли бити пореклом с ијекавског говорног подручја (Младеновић 2008: 144–145).

⁶ Истражујући именице с цсл. суфиксом *-ије* у Вуковом Рјечнику и Вуковој постојбини, М. Бјелетић закључује да је у народном говору постојао немали број таквих облика који се нису нашли на списку одредница (Бјелетић 2019).

⁷ Као пример исте значењске дистинкције П. Ђорђић наводи и лексеме *браѿѿија* и *браѿа* (Ђорђић 1936: 106).

2.4. Вокално *p*

Као што смо већ напоменули, вокално *p* се истовремено убраја у српскословенске и српске народне црте, а употребљавано је и уместо руског *-ep-*, односно у процесу посрбљавања руске и рускословенске лексике (Младеновић 1989: 103). Међутим, као и у претходним случајевима, тешко је поставити границу, стога „ни ова црта [...] још увек не гарантује да је лексема преузета из српскословенског језика, односно да се не ради о адаптацији позајмљенице из рускословенског“ (Стијовић С. 1992: 70). Осим већ анализираних лексема: *Васкрс*, *Васкрсеније*, *васкрснуйи*, *савршииџи*, *самрџи*, *самрџан*, *самрџини*, *самрџиник*, *усрдан*, вокално *p* налазимо у следећим примерима:

2.4.1. *Крџиџиџель Јован* 'Joannes baptista' (II); крџитиџель (PKCC); крџитиџель (Mikl. Lex.); крџитиџель (SJS).

2.4.2. *мрџосџи* 'odium' (II); мрџосџь (PKCC); мрџосџь (Mikl. Lex., SJS); статус славенизма потврђује и *Речник славеносрџској језика* (РСЈОС).⁸

2.4.3. *оскврџиџи* 'polluo' (II); оскврџити (PKCC); оскврџити (Mikl. Lex., SJS); с географском ознаком „у Ц. г.“

2.4.4. *црковни*, без лат. еквивалента (II); црковџнь (PKCC); црџкџвџнь (Mikl. Lex., SJS); у продужетку се даје напомена „у Ц. г.“ и упућује се на форму *цркви*. У РЈАЗУ (s. v. *сџкџвџнџи*) напомиње се да је облик у употреби још од XIII века. Вокал *o* (< џ) није рускословенског порекла, већ је у питању старословенска вокализација (в. објашњење под 2.1.29. *џраведан*).⁹

2.5. Група *шиџ*

Група *шиџ* се одржала у српскословенском језику (наспротив народном еквиваленту *ћ*) јер се иначе, независно од етимолошких услова, рано појавила у народном језику заједно с групом *жџ* (Ђорђић 1960: 512). Њена супституција је изостала да би се избегло огрешење о општу црквенословенску норму, док се у рускословенском језику она изговарала као *шч*. Осим анализираних лексема *освеџиџаџи* и *свеџиџеник*, садрже је и следећи примери:

2.5.1. *моџиџи* 'sanctorum reliquiae (ossa)' (I, II); моџити (Mikl. Lex.); моџи (SJS); поред народног облика *моћи* (II), лоцираног „у приморју“

2.5.2. *ниџиџи* 'рауреџ' (II); ннџтџ (PKCC, Mikl. Lex.); ннџџ (SJS).

2.5.3. *оџиџиџи* 'communis' (I, II); обџштџ (PKCC); обџџ (SJS); с географском ознаком „у Сријему“, поред народног *оџи* (II), лоцираног у Дубровнику.¹⁰

⁸ Ову именицу апстрактног значења Вук уноси у друго издање Рјечника тек након Стејићеве критике Предговора *Новом завџеју*, иако ју је користио у преводу, а није је навео у списку славенизама (Цветковић 2005: 103).

⁹ Да је Вук заиста неке од ових славенизама, укључујући и придев *црковни*, чуо у народу, види се и у *Ковчежићу* из 1849. године, где они извиру из народних песама, здравица и пословица. Када говори о рисанским обичајима, Вук бележи и оне у вези с нарицањем. У једној од тужбалица користи се синтагма *црковне свеџиџенике* (Караџић 1849: 107). Славенизми нису део само овог жанра већ и здравица. У њима читамо „Божијем свакијем благодетом“. Лексема *часџи* се користи у апстрактном значењу, које је додато у другом издању: „Бог ти дао част папе Римскога и владике Цетињскога“ (Караџић 1849: 126).

¹⁰ У Рјечнику је забележена и лексема *оџиџиџина* 'commune' (I, II); обџштина: отџ все оџџинне (PKCC); обџщина (SJS), међутим, у питању је нецрквена семантика која је учитана у црквену

2.6. Остали случајеви

Напоменућемо неколике лексеме грчког порекла у којима се бележи српскословенски изговор тите (ϕ) као *ѿ* и некада палаталних гласова *ќ* и *ѣ* као *ћ* и *ђ* (Ђорђевић 1960: 512; 1987 [1971]: 212–213):

2.6.1. *анђел* 'angelus' (I, II); *анѣлель* (PKCC); *анѣгелъ* (Mikl. Lex.); *анѣелъ* (SJS); у оба издања је регистрована и народна форма *анђео*, али се предност даје црквеној. У другом издању постоји и дијалекатска варијанта *андио*, с ознаком „у Дубр.“ и упућивањем на *анђео*.

2.6.2. *анђелски* 'angelicus' (I, II); *анѣлельскъ* (PKCC); *анѣлельскъ* (Mikl. Lex.); *анѣлельскъ* (SJS); и код ове лексеме важи исто што је речено за претходну, с једином разликом у виду одсуства облика *анђеоски*.

2.6.3. *јеванђелије*, *јеванђеље* 'evangelium' (II); *ѣванѣлїиѣ* (PKCC); *ѣвангелїиѣ* (Mikl. Lex.); *ѣванѣлїиѣ* (SJS); у заглављу су заједно дате варијанте с црквеним и народним наставком. Овим формама се у другом издању даје предност у односу на *еванђелије*, *еванђеље* у оквиру једне одреднице и *иванђеље* у оквиру друге.

2.6.4. *ѿамјан* 'thus' (I, II); *ѣмїианъ* (SJS); у Рјечнику постоје и варијанте *ѿамљан* и *ѿимјан*.

2.6.5. *ћивотї* 'cista in qua servantur sanctorum ossa' (I, II); *ћивотъ* (PKCC); *ћивотъ* (Mikl. Lex.); *ћивотъ* (SJS).

3. Закључне напомене

Наше истраживање је показало да у првом и другом издању *Српскої рјечника* има преко шездесет славенизама српскословенског порекла. Од тога се највећи део појављује у оба издања, нешто мањи у другом издању, а најмалобројнији су они славенизми који су регистровани само у првом издању. Скоро половина речи с нашег списка додата је у издању из 1852. године: *десмртїан*, *благодетїан*, *доїословац*, *вайїиїи*, *вздух*, *живоначелни*, *јеванђелије*, *коваран*, *креїостї*, *Крстїиїиель Јован*, *мрзостї*, *ниїиїи*, *освешїиїи*, *оскврнїиїи*, *савјетї*, *самовласїан*, *самртїни*, *самртїник*, *усрдан*, *црковни*, *честї*. Из другог издања је искључен придев *благодаран*, а уместо њега је уведена домаћа лексема *захвалан*.

Разлози за увећање фонда су (1) проширивање подручја с којег је Вук прикупљао грађу и (2) еволуција Вукових погледа на књижевни језик. Први фактор подразумева укључивање лексике са, најпре, западних и југозападних делова штокавског простора у план богаћења лексичког фонда новог књижевног језика на народној основици, о чему је Вук говорио у Предговору другом издању Рјечника (Караџић 1852: Предговор). У томе је једна од главних разлика у односу на прво издање, које се махом заснива на говору Вуковог родног Тршића. Други фактор је последица Вуковог усавршавања и рада на преводу *Нової завјешта*, када употребом славенизама и издвајањем њиховог инвентара показује да је новом књижевном

форму, па овај пример не убрајамо у славенизме. У SJS не постоји значење које се приписује овој именици (као и лексемама *оїћина* и *комунїиїаг*, с којима је Вук повезује), а у PKCC лексема је смештена у народни контекст употребе.

језику неопходна и апстрактна лексика, која се може увести из страног или црквеног језика (Караџић 1847: V–VII).¹¹

Географске ознаке показују да су, када говоримо о славенизмима, нове речи у великој мери прикупљане на простору тадашње Црне Горе (*вайиџи*, *коваран*, *оскврњиџи*, *самовласџан*, *црковни*), мање из Војводине (*блајодаран*, *бојословац*, *ојшиџи*, *честџи*) и ретко из Боке (*саџвар*), односно, уже, из Котора (*ваздух*). Доказ да су црквени облици заиста живели у народу пружају примери из различитих облика усмене књижевности које Вук даје код неких одредница или у другим текстовима (*црковни*, *блајодеџи*, *честџи*). Нешто већа бројност ових облика на тлу Црне Горе могла је бити последица географске удаљености од средишта у којима се у XVIII веку устадио рускословенски идиом, па се традиција писане речи на српскословенском језику одржала дуже него у осталим крајевима. Међутим, важније су разлике у културолошком погледу – у Војводини се знатно раније у односу на тадашњу Црну Гору формирао културни, грађански слој, који је употребљавао нови књижевни језик.

Лексеме српскословенског порекла су се очувале у народу јер су, пре свега, употребљаване у устаљеним изразима или конструкцијама, што се види из примера које Вук наводи уз одреднице: *ва име оца и сина и светиоја духа*, *живоначелна Бојородица*, *самрџни час*, *самосаздани Боже* и др. Један број њих означава фреквентне појмове из материјалног црквеног наслеђа или црквене хијерархије: *јеванђелије*, *мошџи*, *свешџеник*, *џамјан*, или спада у називе празника: *Ваведеније*, *Васкрсеније*, *Среџеније*, па је разумљиво што су чврсто укореењени у народу.

Када је реч о Вуковом богаћењу лексичког фонда, незаобилазан је значај посрбица у *Новом завјеџу*, односно „ријечи које су од Славенскијех посрбљене“ (Караџић 1847: VI), а које Вук није уносио само као појединачне лексеме већ и као системске низове речи (СТИЈОВИЋ Р. 2013: 205). Тим лексемама је касније допуњено друго издање Рјечника. Поред тога, Вуков основни принцип да у *Срџски рјечник* унесе оно што се користи у народу омогућило је очување лексичког слоја из старије, српскословенске књижевнојезичке традиције у новом књижевном језику на народној основици.

Извори

Караџић 1818: Вук Стефановић Караџић, *Срџски рјечник истџољкован њемачким и латџинским ријечма*, Беч: Gedruckt bei den P. P. Armeniern.

Караџић 1852: Вук Стефановић Караџић, *Срџски рјечник истџумачен њемачкијем и латџинскијем ријечима*, Беч: Штампарија Јерменскога намастира.

¹¹ Овакав став према славенизмима Вук је исказао и две године пре објављивања превода *Новой завјеџа*: „Ја не велим, да ми у писању књига можемо са свијем бити без Славенскијех и без новијех ријечи, него бих рад, да се ријечи таке не узимају и не измишљавају без невоље“ (Караџић 1845: 17).

Литература

- Бјелетић 2019: Марта Бјелетић, „Од светог Ђирила преко светог Саве до Вука (именице средњег рода на *-ије* у Вуковом речнику и Вуковој постојбини)“, у: *Свети Ђирило. Свети Сава. Наслеђе и стварање (869–1219–2019)* [зборник у припреми], 903–919.
- Дјаченко 1899: Григорий М. Дьяченко, *Полный церковно-славянский словарь*, Москва: Типографія Вильде.
- Ђорђевић 1936: Петар Ђорђевић, „Из историје нашег књижевног језика. Именице типа *дгеније*“, *Наш језик*, IV/4, Београд: Лингвистичко друштво у Београду, 100–107.
- Ђорђевић 1960: Petar Đorđić, „Jezik, srpskohrvatski (hrvatskosrpski)“, *Enciklopedija Jugoslavije*, IV, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 511–514.
- Ђорђевић 1987: Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице: љалеографско-филолошки љрилози*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, [1971].
- Ивић 1972: Павле Ивић, „Судбина полугласа у српскохрватском језику“, *Књижевност и језик*, XIX/2–3, Београд, 6–11.
- Ивић 1991: Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Целокупна дела Павла Ивића, том 4, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Караџић 1845: Вук Стефановић Караџић, *Вука Сћеф. Караџића и Саве Текелије Писма високојреосветијеноме јосјодину Плајџону Ајџанацковићу, љравославноме владици дудимскоме о српскоме љравојису, са особийијем доџацима о српском језику*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Караџић 1847: Вук Стефановић Караџић, *Нови завџејџ Госјоџа нашеја Исуса Христџа*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Караџић 1849: Вук Стефановић Караџић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срџа сва џри закона*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.
- Караџић 2001: Вук Стефановић Караџић, „Утук III. језикословни“, у: *О језику и књижевности*, III, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, XIV (1), Београд: Просвета, 221–226.
- Кашић 1987: Јован Кашић, „О Српском рјечнику из 1852. године“, [поговор] у: *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића, XI (2), Београд: Просвета, 1483–1744.
- Милановић 2004: Александар Милановић, *Крајџка историја српској књижевној језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милановић 2015: Александар Милановић, „Рана Вукова језичка свест и статус славенизама (1814–1818)“, у: *Вук Сћефановић Караџић: (1787–1864–2014)* (ур. Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: САНУ, 145–157.
- Младеновић 1989: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик: стјуџије и чланци*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српској језика: оџабрани раџови*, Београд: Чџоја штампа.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РКСС: Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних стџарина српских*, I–III, Београд: Државна штампарија, 1863–1864.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

- РЊЈ: Михаило Стевановић, Милица Вујанић, Милан Одавић, Милосав Тешић, *Речник језика Пејра II Пејровића Њејоша*, I–II, Београд: САНУ – Вук Караџић – Народна књига; Титоград: ЦАНУ; Цетиње: Обод, 1983.
- РСЈОС: *Речник славеносрпској језика: оједна свеска*, Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Савић 2019: Виктор Савић, *Српска књижевна реч у својим првим стилољима*, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Ниш: Међународни центар за православне студије.
- СТИЈОВИЋ Р. 2013: Рада Стијовић, „Српскословенска лексика у Вуковом преводу Новог завјета“, у: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, IV, ур. Гордана Јовановић, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 203–217.
- СТИЈОВИЋ С. 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Њејошевим јесничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- ЦВЕТКОВИЋ 2005: Ирена Цветковић, „Славенизми у Вуковом Српском рјечнику из 1852. године“, у: *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1–2, ур. Александар Младеновић, Нови Сад: Матица српска, 95–108.
- Mikl. Lex.: Franz Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: Emendatum auctum*, Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, I–IV, Praha: Československá akademie věd – Slovanský ústav, 1958–1997.

Драгана Б. Дукић

Славјанизми сербско-славјанског поријекла у речницима Вука

Резиме

У овом раду анализирају се славјанизми са сербско-славјанским фонетичким особеностима, који су ушли у састав првог (1818 г.) и другог (1852 г.) издања *Сербског речника* Вука Караџића. Разматра се разлика у броју лексика књижног поријекла међу издањима и издана је хипотеза о томе, да је овај лексички пласт обогаћен у другом издању захваљујући (1) проширењу територије, на којој је сакупљен речнички материјал, и (2) промени погледа аутора на литерарни језик. Предмет истраживања је географско ширење славјанизма, а такође и промена њихове сложене структуре. Претпоставља се, да географска удаљеност Црне Горе од центара, где руско-славјански језик је коришћен од 18. века, омогућила је очување речи из сербско-славјанске литерарно-лингвистичке традиције у овој области.

Кључне речи: лексика, лексикографија, славјанизам, сербско-славјански језик, црковнославјански језик, Српски речник.